

TARİH YAZICILIĞINA KATKI OLARAK SÖZLÜ TARİH BELGESELİLİĞİ

ABDULHAMİT AVŞAR*

Özet

Sözlü tarih çalışmaları, son yıllarda bilimsel disiplinler arası önemli bir araştırma yöntemi hâline gelmiştir. Bu bilim dallarının en başta gelenlerinden biri de tarihtir.

Sözlü tarih, genel olayların gölgesinde kaybolan, dikkatlerden kaçan, ancak bir olayın nasıl cereyan ettiğine, arka planına ışık tutacak kişisel tanıklıkları merkeze alan önemli bir olgudur. Odağında birey olduğundan, tarihsel olayları, yazılı belgelerin “soğukluğundan” uzaklaştırır; tarihi, insanlar arasında yaşayan bir nesne hâline getirir.

Sözlü tarihin gelişimi, teknolojiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda görsel bir anlatım diline sahip olması ve gerçeği yansıtma özelliği dolayısıyla belgesel, sözlü tarih çalışmalarına önemli katkılarda bulunma potansiyeli taşımaktadır.

Son yıllarda, sözlü tarih belgesellerinde meydana gelen artış, belgesel ile sözlü tarih arasındaki ilişkiyi özel bir ilgi gösterilmesi ve bu konudaki çalışmaların hızlanmasını önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, belgesel film, sözlü belge, tarih yazımı, görsel tarih, sözlü tarih belgeseli hazırlama

*Yapımcı-Yönetmen, TRT; Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Görevlisi

Abstract

In recent years, oral history studies have become an important research method among scientific disciplines. And history is one those disciplines.

Oral history is an important entity, utilizing personal testimonies, to analyze significant phenomena and shed light upon backgrounds of certain events which were otherwise overshadowed in the mainstream and mostly overlooked. As it is based on individual experiences, oral history drives history to become a kind of vivid object and not just a bunch of written documents.

Oral history has been developing in paralel with technology. In this context, with its visual language and ability to reflect facts, documentaries can be employed to contribute to oral history studies.

In recent years, as the number of documentary films on oral history has been increasing, it is important to pay more attention to the relation between documentaries and oral history and also to support studies related to this field.

Key words: Oral history, documentary films, oral documents, historiography, visual history, documentary production on oral history.

Giriş

"İnsanoğlunun tarihinde sözlü kültür diğer bütün iletişim kültürlerinin üstünde inşa edildiği temeldir. İnsanlar başkalarıyla iletişim kurmayı önce doğuştan gelme bedensel araçlarına başvurarak öğreneceklerdir. Sözlü kültürün hem sözel hem de sözel olmayan iletişim araçlarının kullanılmasını kapsadığını belirtmek gerekir... Sözel kültürün diğer bütün iletişim kültürlerinin üstünde inşa edildiği temel olduğu saptaması insan soyunun tarihi için olduğu kadar her tekil kişinin tarihi için de doğrudur" (Collingwood, 2000: 94).

Tarihe kayıt düşülmesi gereken ya da bilinen tarihe katkı sağlayacak birçok olay, bireylerin hayatlarında sözel anlatım şeklinde varlığını sürdürür. Bu durum tarihçiye, "yazılı belge" ya da "kalıntı"ya dayalı geleneksel tarih anlayışının kendini sınırladığı dar çerçeveyi genişletecek bir imkân sağlar. Bunun içindir ki, toplum hafızasında iz bırakmış savaşlar, göçler, büyük felâketler gibi sosyal ve siyasal olayları konu alan destanlar, efsaneler, türküler, halk hikâyeleri vb. sözel kültür ürünleri eskiden beri tarih yazımının önemli kaynakları arasında kendine yer bulmaktadır (Togan, 1985: 38-52). Yine çeşitli aile tarihleri ve mekânların kendine özgü geçmişleri, genel tarih bağlamında daha kapsamlı çalışmalara katkıda bulunabilmektedir (Caunce, 2001: 8).

Sahanın öncü isimlerinden olan John Grierson'un tanımıyla, "gerçeğin yaratıcı bir biçimde işlenmesi" ve "yorumlanması" olan belgesel filmcilik de tarih yazıcılarının üzerine dikkatle eğilebilecekleri önemli belge ve malzemeler ortaya koyar. Belgesel filmin ortaya çıkış sürecinde, adının da çağrıştırdığı gibi, belirli temel olgular kendisine eşlik etmek durumundadır. Bunların en başta geleni, o konuda her türlü bilimsel bilginin merkez olduğu araştırmadır. Belgeselci de tıpkı bir bilim adamı gibi, filmleştireceği gerçeğin izini sürmek ve eserini bu gerçekler çerçevesinde hazırlamak durumundadır. Bu nedenle, belgesel film hazırlayıcısının -yapımcısı- kendini nesnel bir konumda tutması bu türün önemli özelliklerinden biridir. Belgesel sinemada nesnel bir dünya, nesnel bir hayat ve "yalnız kendileri olan" oyuncular bulunur (Ayça, 2008: 40). Dolayısıyla, "belgesel" niteliğine uygun bir çalışma, tarihçiler için de önem arz etmektedir. Nitekim tarih sahasının önemli otoritelerinden bir olan Zeki Velidi Togan da başkalarının yaptıklarını bizzat görerek onları doğru kaydedenlerin, fotoğrafa alanların ya da kendi yaptıklarına ait anılarını doğru

olarak yazanların, tarih için önemli belgeler bırakmış olduklarını ifade ederek bu gerçeğin altını çizmektedir (Togan, 1985: 36).

Çalışmada işte bu perspektiften bakılarak, her geçen gün daha da güçlenmekte olan sözlü tarih belgeselciliğinin tarih yazıcılığına katkıları ve nasıl yapılması üzerinde durulacaktır.

Sözlü Tarih ve Sözlü Tarih Belgeselciliği

John Tosh, "Tarihin İzinde" adlı eserinde "aslında var olan ilk tarih sözlü tarihtir" diyerek, tarih yazımında önceliğin sözlü tarihçilikte olduğunu söylemektedir (Tosh, 2008: 226). Gerçekten de yazının yaygınlaşmasından önceki uzun yüzyıllar boyunca, tarihi de kapsayan toplumsal bilgi –önemli ölçüde- sözlü olarak iletiliyordu ve bu iletişim, tarih yazıcılığına konu olan çeşitli siyasal ve toplumsal olaylarda da etkili bir yere sahip bulunuyordu. Bununla ilgili pek çok örnek vermek mümkündür. Örneğin Fransa'da, 18. yüzyılın sonlarında meydana gelecek büyük devrim öncesinde kahvehaneler ve salonlar gibi mekânlarda tartışma ve düşünce alışverişine zemin sağlayan etkinliklerin yoğunlaştığı görülmektedir (Peters, 1995: 9). Benzer bir durumun İngiltere'de de yaşandığı ve "kahvehane kültürü" olarak tanımlanan sözlü kültürün siyasal ve toplumsal dönüşümlerde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Nevill, 1911).

Sözlü anlatım geleneği Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyıla kadar, başlıca kamuoyu oluşturma araçlarından biriydi. Kırathanelerle birlikte han, bozahane, cami, tekke ve zaviyeler, sosyal ve kültürel iletişimin sağlandığı mekânlar oldukları kadar kanaat önderlerinin düşüncelerini yaydıkları merkezler olma vasfı da taşıyorlardı (Türküne, 1994: 57). Nitekim IV. Murat'ın kahvehane ve meyhaneleri kapatmasının asıl nedeni, tütün ve içki düşmanlığından çok, bu mekânların "devlet sohbeti" adı verilen siyasal dedikodu merkezleri hâline gelmiş olmalarıydı (Ortaylı, 1995:174).¹ Bunun yanı sıra somut olmayan kültürel miras arasında yer alan (Ekici, 2004: 60) "meddahlık" sanatının da halkın tarih anlayışının biçimlenmesinde önemli bir yeri vardı. Bir tür halk hikâyecileri olan meddahlar, abartılı bir anlatımla da

¹ Yine, sözlü anlatım geleneğinin etkin olduğu kahvehanelerin tek parti döneminde siyasal hayata etkileri konusunda da bkz. (Öztürk, 2005).

olsa, tarihsel olayları yeniden kurguluyorlar (Tülücü, 2005: 3), yazılı kaynaklara ulaşımın zor olduğu yerlerde halk kanaatinin oluşumuna etki ediyorlardı (Ersoy, 2004:108).

Görüldüğü gibi, çeşitli tarihsel olay ve olgular, sözlü anlatılar siyasal ve toplumsal sonuçlar doğuracak bir etki gücünü bünyelerinde barındırmaktadır. Zaten geleneksel tarih yazıcılığının temelinde de öteden beri, "en yeni" tarihi anlatma özelliğine sahip birey tanıklıklarının -anlatımlarının- önemli bir yeri vardır; hatta bu, tarih yazımına dayanak olan en eski tarih inşa yöntemlerindedir (Togan, 1985: 38).

Ne var ki bu kadimliğe karşın, modern tarih yazıcılığı sürecinde profesyonel tarihçilerin sözlü kaynak toplama konusuna ağırlık vermeleri ve metodolojik bir deneyim elde etmelerinin geçmişi çok eskiye dayanmaz (Tosh, 2008: 202). Sözlü anlatımların yeniden değerli hâle gelme süreci, teknolojideki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılla Batı'da insanlar arası temel iletişim telefon ya da toplantılarla sağlanmaya başlanmıştır. Bu yeni durum tarih yazımı üzerinde etkisini göstermekte gecikmedi. Önceleri yazılı biçimde gerçekleştirilen birçok iletişim sözlü hâle gelmeye başlamıştır. Allan Nevins, bu yeni durumu şu çarpıcı mizansenle ortaya koymaktadır: ABD Başkanı, bakanlarından birine önemli bir konuyla ilgili bir mektup göndereceğini söyleyerek, söyleyeceklerini kaleme alması için sekreterini yanına çağırır. Ancak az sonra fikrini değiştirir ve gerekçesini şöyle açıklar: "Hayır, dur! Ona telefon edeceğim; çabuk, kolay ve çok daha güvenli. Hem böylece kanıt bırakmamış da oluruz!" (Nevins, 1996: 29-38'den aktaran Işıksoy, 15). Örnek mizansende görüldüğü gibi, ABD Başkanı, şayet telefon icat edilmemiş olsaydı yazılı olarak göndermek durumunda olduğu bir mesajı sözlü olarak iletmekte ve kanıt bırakmaktan kurtulduğunu söylemektedir. Böylece bu olay, tanık anlatımının dışında, sonsuza kadar ortaya çıkmayacak bir sır niteliği kazanacaktır. İşte, gelişen teknolojiyle kaynakların sürekli kayıt altına alın(a)mama ya da kanıtların kolayca yok edilebilme ihtimali, özellikle yakın tarih yazımında, sözlü kaynakların yeniden önem kazanmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Tarihçilerin sözlü kaynak toplamaya yönelmelerinin bir başka önemli

gerekçesi de kayıtların güvenilirliklerini yitirmeye, gelecekte propagandaya dönüşebilecek bir potansiyel kazanmaya başlamasıdır (Thompson, 1999: 46-47). Örneğin bazı devlet ya da kurumlar arşivlerinin tartışmalı kimi konulardaki kimi belgelerine ulaşım imkân vermezken, aksine kendi görüşlerine uygun belgeseli yayınlamaya haklı olduklarını ileri sürebilmektedirler. Aynı şekilde, istenmeyen bilginin yok edilme ihtimali de bulunmaktadır ve bu durum yine tek yanlı bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli antlaşmaları yayınlamaları, ardından da Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın benzeri davranışlar sergilemeleriyle birlikte diplomatlar, kamuoyundan gizledikleri herhangi bir belgenin daha sonra aleyhlerinde kullanılabileceği olgusuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu ise, özgün kaydın mümkün olduğunca tedbirli bir biçimde kaleme alınması ve "zararlı olabilecek dosyaların" belirli aralıklarla ayıklanması sonucunu doğuracaktır (Thompson, 1999: 47).

Bilimsel araştırma yöntem ve araçları kullanılarak yapılan ilk sözel tarih çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlamıştır (Iggers: 2003: 11). Bunun başlıca nedeni, savaşın küresel ölçekteki yıkıcı etkilerinin yanında, insanların -bireylerin- hayatlarında meydana getirdiği etkileri de ortaya çıkarabilmektir (Starr, 1996'dan aktaran Işıksoy, 2010: 20). 1960'ların ikinci yarısından sonra ise daha da etkin bir kullanım alanı bulduğu dikkat çekmektedir. Asıl önemli gelişme ise 1970 ve 1980'li yıllarda görülmüş, kültürel mirası belirleme ve koruma çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmasıyla sözlü tarih çalışmaları hızlanarak sayısı hızla artmıştır (Counce, 2001: 71).

Bu yöneme ad olan "sözlü tarih" (oral history) kavramı ilk olarak 1970'lerin sonlarında İngiltere'de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle, Paul Thompson'un kaleme aldığı "The Voice of the Past: Oral History" adlı eser (Thompson, 1978), bu alanda bir başvuru kitabı hâline gelmiş ve sözlü tarih çalışmalarının küresel çapta gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Thompson'a göre, belgelere dayalı tarihçiliğin gelişimi 18, özellikle de 19. yüzyılla birlikte hız kazanmıştır. Nedeni, yazılı materyallerin çoğalması ve bunları "romantik bir biçimde" yeniden okuyan eğitimli, uzman tarihçilerin

yetişmesiydi. Bu dönemde belge gerçeğin kendisi olarak görülmeye başlanırken, tarihçilik de eğitim yoluyla oluşan kapalı bir uzmanlık hâline dönüşmüştü. Ancak 20. yüzyıla adım atıldığında, belgesel tarihçiliğin bu ideal dönemi sona ermiştir. Çünkü yorumun ve çözümlemenin olmadığı bir tarih, hızla değişen dünyada teorinin ve sosyal bilimlerin karşısında güçsüz kalmıştı. Bunu ortadan kaldırabilme ve gerçekliğin boşluklarını “en bilimsel biçimde” doldurabilmenin başlıca yollarından biri ise sözlü tarihti. İnsan temelli kurulmuş olan sözlü tarih, hayatı tarihin içine sokma, insanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verme özelliği dolayısıyla önemli bir üstünlük taşıyordu (Thompson, 1999). Dolayısıyla, ortaya çıkan eksiklikleri tamamlayabilmek üzere sözlü tarih yönteminden de yararlanılmaya başlanacaktır.

Diğer yandan, her ne kadar sinemanın ilk denemeleri belgesel çekimler olsa da (Pertan, 2007: 151), belgesel filmin etkinlik kazanması, tıpkı sözlü tarih gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur. Bunun da temel nedeni, belgesel filmin kamuoyu oluşturmada, geniş halk kitleleri bilgilendirmedeki gücünün anlaşılmasıydı (Adalı, 1986: 27). Belgesel film üretimi, televizyon yayıncılığının yaygınlaşmasıyla daha da artmış; bugün ise sayısal artışın yanı sıra tematik kanallar, festivaller yoluyla geniş kitlelere ulaşarak özel bir etki gücüne ulaşmıştır.

Gelişim süreçleri neredeyse paralellik gösteren sözlü tarih ve belgesel filmciliğin yolları bir süre sonra kesişmeye başlamış ve karşılıklı yararlıya yol açan özgün bir türün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da “sözlü tarih belgeseli” olarak adlandırabileceğimiz görsel anlatım dilidir.

Bunun gelişmenin kolay anlaşılabilir iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlk olarak sözlü tarih, -başta tarih olmak üzere- nasıl çeşitli bilimsel disiplinler için bir kaynak olma niteliği taşıyorsa, belgesel filmlerin anlattığı çeşitli öykülerin de kaynağını oluşturma özelliğine de sahiptir. Diğer yandan belgesel film de tıpkı sözel tarih gibi, insanı -bireyi- merkez alan, “hayatın sadece kendisini temsil ettiğini kabul eden” (Rıza, 2007: 75) bir bakış açısına sahiptir. Böylece bu iki farklı alan, ortak bir noktada, sıradan insanların belleklerine, toplumsal ve ortak bilinçlerine başvurarak (Rıza, 2007: 72), sosyal ve hatta siyasal tarihe yeni bir kapı aralamak noktasında buluşmuşlardır. Bu

ise, hem bir sanat olarak belgeselciliğe hem de bu yöntemin yaygınlaşması ve kalıcılığının güçlendirilmesi bağlamında sözel tarihçiliğe önemli katkılar sunma imkânı ortaya çıkartmıştır.

Günümüzde, sözlü tarih belgeselciliğinin en önemli belgesel türlerinden biri hâline geldiği dikkat çekmekte, birey tarihinden genel tarih konularına kadar pek çok alanda ürünler ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin, TRT tarafından düzenlenen 2011 Belgesel Ödülleri'nin uluslararası kategorisinde finale kalan 10 belgesel filmin dokuzu sözlü tarih belgeseli niteliği taşımaktadır (TRT, 2011: 79-99). Birincilik ödülünü kazanan “İsrail İsrail'e Karşı” adlı film de (Carlsson, 2010), Filistin sorununa, devletlerinin resmi politikasından çok farklı bir bakış açısı taşıyan ve bunu eylemleriyle ortaya koyan İsrail vatandaşlarının gözüyle bakılmaktadır. Bu yolla, tarih yazıcılığının önünde günümüz uluslararası düzeninin en önemli sorunlarından biriyle ilgili oldukça farklı bir pencere açılmakta, aslında İsrail kamuoyunda da Filistin halkına yapılanları onaylamayan bir kesim olduğu göz önüne serilmektedir.

Sözlü Tarih, Tarih Yazıcılığının Neresinde?

Bir bilim dalı olarak tarih, var olan kanıtların eleştirel ve bilimsel yöntemlerle yorumlanmasının ürünüdür (Colingwood, 2000: 116). Ancak tarihin kaynakları, matematik ve fen bilimlerinde olduğu gibi, kendimiz için tekrarlayabildiğimiz süreçlerin sonuçları olarak ortaya çıkmamakta, daha çok yazılı ve kalıtsal belge olma niteliği taşımaktadır. Nedeni ise açıktır: Geçmişteki bir olayı belgeye dayanarak aydınlatılabilmek. Bunun içindir ki geleneksel tarih yazım anlayışında, yazılı kanıtlara öncelik tanınmasını sağlayan başlıca muharrik “kanıtlanabilirlik” sorunuydu. Çünkü kontrol edilebilme imkânına sahipti. Böyle bir belgenin, -bilerek ya da bilmeyerek- farklı bir okumaya tabi tutulup tutulmadığı, çıkarılan yorumun yanıltıcı olup olmadığı zaman içinde her an ortaya çıkarılmaya elverişliydi. Dolayısıyla bir yazılı kanıt, üzerinde çarpıtma yapan herhangi bir kimsenin her an yakalanma riski olduğu anlamına gelmekte ve güvenilirlik niteliği kazanmaktaydı (Counce, 2001: 17).

Buna karşın hiçbir dönemde tarih yazıcılarının referansları yalnızca yazılı belgelerle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Togan, bu bilim dalının kaynaklarını

sınıflarken, “müşahadeler”, “rivayetler” ve “kalıntılar” olarak başlıca üç kategoride toplamaktadır (Togan, 1985: 36). Görüldüğü gibi bunlardan “kalıntılar” dışında kalanlar “sözel belge”lerdir.

“Sözel belge” kavramı ilk bakışta oldukça şaşırtıcı gelebilmektedir. Ancak “belge” sözünün yazılı ya da kalıntısalsal bir imgeyi çağırması tümüyle yanılsatıcıdır (Kyvig ve Marty, 2011: 72). Öncelikle, Togan’ın sınıflandırmasında da anlaşılacağı gibi, neredeyse tüm tarihçiler başlarından önemli olaylar geçmiş insanların yazdıkları mektuplar, günlükler ve çalışma notları gibi bireysel kaynaklardan yararlanırlar. Oysa bir mektup ya da günlük, özünde, bireysel düşüncelerin dışavurumundan ibarettir ve daha da önemlisi, bir gün ortaya çıkabilir kaygısıyla kaleme alınmış olabilirler. Buna rağmen bu “bireysel” yazılı kaynaklar, olayların oluş süreçlerinin aydınlatılmasına önemli katkılarda bulunabilecek belgeler olarak kabul edilmektedir (Caunce, 2001: 17)

Ne var ki insanlar, her zaman tanık oldukları olayları yazıya geçirmezler. Özellikle yakın tarih üzerine araştırma yapan bilim insanlarının, bunların mahiyetini daha iyi öğrenebilmek için, tanıklarla görüşme yapmaları bir zorunluluk hâlini almıştır. İşte yüz yüze yapılan görüşmelerle elde edilen bilgileri, yazılı ve kalıntısalsal belgelere ek olarak yazıya geçiren tarih yöntemine “sözlü tarih” adı verilmektedir. Başka bir anlatımla sözlü tarih, var olan tarih anlayışlarına alternatif olmaktan çok, geniş bir yelpazede, geçmişin belleklerde kalan bilgisini bugünden derleyen, anlatıcının izniyle sansürsüz bir biçimde kaydı, deşifresi ve arşivlemesini gerçekleştiren disiplinler arası bir araştırma ve tarih saptama yöntemidir (Caunce, 2001). Bu yöntemin kökenleri sözlü kanıtların toplanması ve kullanılmasındaki gelişmelerden ayrı düşünülemez.

Sözlü tarih yöntemiyle, seçilen tema etrafında, tanıklıklardan hareketle belli bir döneme ilişkin tarihsel bilgi üretilir. Böylece tarih, genel ve kuşbakışı cereyan eden insansız bir soyutlama alanı olmaktan çıkar, soluk alır hâle gelir. Tanıklıkları belge olarak kullanmak yoluyla olayların yazılı kayıtlara girmeyen boyutlarını da tarihin içine katar. Sözlü tarihe başvurmak, belgelerin yeterli olduğunun düşünüldüğü durumlarda bile, geçmişin daha detaylı ve farklı açılardan görülebilmesine yardımcı olur.

Sözlü tarihçilikte insan merkezli ancak, yerel ve küçük ölçekli bir tarih anlayışı söz konusudur. “Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından da seçer” (Thompson, 1999: 18). Iggers ise sözlü tarihe başka bir boyut getirmekte ve gündelik hayatın tarihi anlamında, “mikro tarih” kavramını ortaya atmaktadır (Iggers, 2011: 103-120). Buna göre, tarihsel metinlerin dışında da bilinebilecek bir gerçeklik vardır. İşte mikro tarihsel yaklaşım bizi, çeşitli ipuçları, işaretler ve belirtiler aracılığıyla geçmişin bilgisine nasıl ulaşacağımız sorununa yöneltmektedir. Öte yandan mikro tarih, geleneksel tarih anlayışının temel varsayımlarını paylaşmakta, bir bütün olarak görgül sosyal bilimleri reddetmemektedir. Geniş toplumsal dönüşümleri ele alan makro tarih ile bireysel var oluşlarda yoğunlaşan bir tarihin bir arada bulunmaması ve birbirini tamamlamamasını engelleyen hiçbir neden yoktur. Dolayısıyla mikro tarih, daha eski sosyal bilimlerin bir uzantısı, kültürün ve tarihsel değişimin taşıyıcıları olan kişiler ile küçük grupların bireyselliklerinin yeniden keşfidir. Iggers’in bu katkısıyla, sözlü tarihin tarih yazımındaki yeri daha da belirginleşmekte, çatışmanın değil bütünleşmenin söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öteyandan sözlü tarih araştırmacılığı, tarih yazımının demokratikleşmesine de katkı sağlamaktadır. Toplumsal tarih yazımında dışarıda bırakılmış farklı sosyo-ekonomik ve kültürel grupların konu olmasını temin ederek tarihi, “öteki yöntemlerle dışarıda bırakılmış kişilere” açmaktadır (Iggers, 2011: 111). Yahudi soykırımı ya da İspanya iç savaşındaki partizan hareketler üzerine yapılmış araştırmaları; İngiltere’de işçi sınıfı hareketinin gelişimi ya da feminist hareket konusundaki sosyal tarih çalışmaları yahut da siyahî hareketlerle ilgili çalışmaları buna örnek olarak verilebilir.

Sözlü tarih disiplininin gelişmesi, tarihin içeriği ve toplumsal iletilerini değiştirdiği gibi kapsamının genişlemesine de yardımcı olmuştur. Bugün ise sözlü tarih araştırmacılığı, belgeye dayalı tarihçiliği besleyip zenginleştiren bir yaklaşım olarak görülmekte ve disiplinler arası bilimsel bir yöntem olarak pek çok alanda yararlanılmaktadır (Iggers, 2011: 144). İktisat tarihi, bilim tarihi, etnik tarih ve özellikle sosyal tarih alanında yapılan akademik çalışmalara

ciddi katkılar sağlamaktadır. Sözelimi büyük ve orta sınıf entelejensiya hakkında çok sayıda otobiyografik malzeme bulunmasına karşın imalatçılar ve işadamları ile ilgili bu tür malzeme azdır. Oysa, bu bilgiler olmadan, örneğin, İngiliz ekonomisindeki gerilemede aile şirketleri, girişimcilerin sosyalizasyonu ve tavırlarının rolünün ne olduğu sorularını cevaplamak mümkün değildir (Thompson, 1999: 67). Aynı şekilde eğitim tarihine en büyük katkılardan birisi, Brian Jackson ve Dennis Marsden gibi sosyologların, kendi kasabaları olan Huddersfield'de işçi sınıfına mensup 88 çocukla yaptıkları hayat öyküsü görüşmelerine dayandırdıkları "Education and Working Class" (1962) adlı klasik eserleriyle gelmiştir (Thompson, 1999: 83).

Azınlık tarihleri ise sözlü kanıtların etkisi altında kalan en önemli alanlardan biri olmuştur. Göçmen araştırmaları bunun en önemlilerinden biridir. Aynı şekilde, değiştirilen ya da saklayan etnik kimliklerin anlaşılmasında da sözlü tarih yöntemi başlıca rollerden birini oynamaktadır (Neyzi, 2011: 15).

Türkiye'deki sözlü tarih araştırmaları ise 1990'ların başında gazete ve dergilerde ünlü kişilerin hayatlarını anlatan çalışmalarla başlamıştır. Ne var ki bunları yapanlar çoğunlukla tarihçi değil, gazeteciydi. Sözlü tarih yöntemlerine tam olarak uyulmadığı için, çalışmalar genellikle kalıcı olamamış, elde edilen malzemeler kullanıldıktan sonra yok edilmiştir. Metodolojik çalışmaların gelişimi ise ancak sözü edilen on yılın sonlarına doğru gelişmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Ulutak, 2007: 65-71).

Bu alanda şimdiye değin yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri, Tarih Vakfı'nın öncü sözlü tarih projesi olan ve 2003 yılında tamamlanan "Tarihe Bin Canlı Tanık" projesidir. Bu kapsamda, 70 yaş üzeri 1000 kişi ile sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Sözlü tarih belgesel çalışması olarak ise Tarih Vakfı'nın adı geçen projesiyle, tamamen habersiz olarak ama eş zamanlı başlatılan "Son Tanıklar: Milli Mücadele" adlı belgeselden söz edilebilir.² Türkiye'nin işgal gören hemen tüm bölgelerinde, 38 il, 200'e yakın ilçe ve köyde, Milli

² Yönetmenliği tarafımızdan yapılan ve 13 bölüm olarak hazırlanan belgesel, Cumhuriyetin 80. yıldönümü olan 2003 yılında önce TRT-1, ardından TRT-2, TRT-Türk, TRT-Int ve TRT-Gap kanallarında eş zamanlı olarak yayınlanmıştır. Konuyla ilgili ulusal, yerel yazılı basın ve sosyal medyada onlarca yazı ve haber kaleme alınmıştır.

Mücadele dönemine tanık olmuş yaklaşık 1000 kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılarak hazırlanan ve 2003 yılında 13 bölüm olarak TRT'de yayınlanan projenin hazırlıklarına 2001 yılında başlanmış, çekimleri de yaklaşık 2 yıl sürmüştür. Belgesel ortaya çıkışıyla birlikte, bu alanda önemli bir kilometre taşı olmuş, ardından gelen benzeri birçok projeye öncülük etmiştir (Gökberk, 2004). Son Tanıklar belgeseli, genellikle askeri, siyasal ve ekonomik genel perspektiften araştırılan Kurtuluş Savaşı dönemini, savaşın içinde ve cephe gerisinde yaşayanların gözüyle ele almıştır. Bu bağlamda, savaşın genel tarihini anlatmaktan çok, bu dönemde beşeri açıdan nelerle karşılaştığı, savaş ortamındaki birey yaşantıları üzerinde durulmuştur. Bu yolla, genel tarih anlatımında yer almayan, ancak verilen mücadelenin anlaşılması bakımından önemli olan çeşitli konular ortaya çıkartılmıştır. Böylece savaşın bireysel hafızalarda bugüne taşıdığı izler, dönemin sosyal, kültürel hayatı, insan ilişkileri, bugün Türk insanının bakış açısında etkili olan etnik tasavvurların nedenleri gibi çeşitli sorulara cevap verebilecek birçok malzeme gün ışığına çıkarılmıştır. Yine bu belgesel çalışmaları sırasında, dönemin iktisat ve sosyal tarihinin anlaşılmasını katkı sağlayabilecek bir olay Birinci Dünya Savaşı'yla Kurtuluş Savaşı dönemi arasında yaşanan çekirge istilası ortaya çıkartılmıştır. Başlangıçta, Bilecik ilinde yaşayan bir dönem tanığıyla görüşme sırasında öğrenilen bu olay, sonraki görüşmelerde başka yerde yaşayanlara da sorulmuş ve bu yolla, istilanın aynı dönemde, Marmara Bölgesi'nin güneyinden Osmaniye'ye kadar, Batı Anadolu'yu da içine alan bölgelerde yaşandığı saptanmıştır. Geniş bir alanda ve ülkenin en verimli bölgelerinde yaşanan bu çekirge istilası aylarca sürmüş ve ekili alanlara büyük zarar vermiştir. Bu gerçek, işgal önceki Anadolu tarihini yazacaklar için önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir ve sahada yapılan belgesel çalışması sırasında varlığından haberdar olunmuştur.

Sözlü tarih yönteminden, Türkiye'de son zamanlarda yapılan çeşitli çalışmalarda etnik geçmiş arayışları için de yoğun bir şekilde yararlanılmaya başlanmıştır. Leyla Neyzi'nin 1996-2003 yılları arasında yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarından yola çıkarak hazırladığı "Ben Kimim: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik" adlı eseri bunlardan biridir (Neyzi, 2011). Eserde,

Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir olaya tanık olmuş ve/veya belirli bir cemaate mensup kişilerin anlatımlarına yer verilmektedir. Böylece, genel tarihin dışında kalmış ya da üzerinde tartışma yapılan çeşitli konularla ilgili farklı bir pencere açılmaktadır. Günümüzde sözlü tarih alanında üzerinde yoğunlaşılacak önemli konulardan biri diğeri de, kimlik değiştirme yoluyla yaşayan farklı etnik mensubiyete kişiler olgusudur. Bu bağlamda özellikle, Sebataçılık olarak bilinen olguyla, tehcir sırasında geride kalan ve Müslüman olan Ermeniler konusu daha çok dikkat çekmektedir. "Torunlar" adlı çalışma (Altınay ve Çetin, 2010) bunlardan biridir ve üçüncü kuşak bireylerin sözlü tanıklıkları ışığında, Anadolu'da kalan ve bugün farklı etnik kimliklerle anılan Ermenilerin öykülerini anlatmaktadır. Söz edilen çalışmalarda kayda değer bir öznellik dikkat çekse de, bu anlatılar, yazılı belgelerle kanıtlanması zor olaylar üzerinedir. Bundan dolayı da ancak sözlü tarih yoluyla aydınlatılabilme özelliğine sahiptir.

Sözel Tarih "Yazıcısı" Olarak Belgesel Film

Walter J. Ong, yeni elektronik iletişim araçlarını kullanmanın, kısmen, geleneksel okuryazarlık biçimlerine ters düşen bir değişimi de beraberinde getirdiğini söylemektedir. Bu iletişim araçları, bazı bakımlardan, sözlü kültüre çok daha yakın bir şekilde işlemektedirler. Ong, buradan yola çıkarak "ikinci sözelliğe dayalı yeni bir çağ" yaşamakta olduğumuzu ifade etmektedir (Ong, 2010: 161).

Ong'un bu kavramı, sözlü tarihle belgesel film ilişkisini anlayabilmek bakımından önemlidir. Sözlü tarih belgeselciliği sahip olduğu görselliğin de gücüyle, bireylerde, hiç karşılaşmayacakları, hiç konuşmayacakları başka insanlarla aynı ortak duygu ve benzer geçmişini yaşama algısı oluşturmayı kolaylaştırmakta, bireyler arasında hayali bir birlik duygusunun ortaya çıkışını, birbirlerinin zihninde "toplamlarının hayali ile" (Anderson, 1995: 20-22) yaşamalarını mümkün kılmaktadır. İnsanların geçmişte yaşamış ya da şu anda farklı yerlerde yaşıyor olmalarının ise bir önemi yoktur (Jensen, 2003: 97). Bu nedenle sözlü tarih belgeselciliğinin bir tür sözlü kültür işlevi üstlendiği de söylenebilir.

Belgesel filmi, sözlü tarihçilik bakımından önemli kılan bir başka özelliği de yalnızca bir sanat eseri olmayışıdır. Belgesel filmler, kurmacaya kısmen ya da hiç yer vermeyen, dışımızdaki dünyayı, elden geldiğince gerçeğe uyararak yansıtmaya çalışan görsel çalışmalardır (Özön, 1985: 145). Bu niteliğinden dolayıdır ki, sunulan konular izleyiciler tarafından, çoğunlukla, tartışmasız gerçekmiş gibi kabul görür (Kutay, 2008: 24) ve bu yönüyle tarih algısının oluşmasına önemli bir etkide bulunur (Öngören, 2007: 158).

Belgesel filmlerde, özellikle son yıllarda güç kazanan bir eğilim, yakın tarihle ilgili olarak, kişilerin tanıklıklarına yer verilmesidir. Bu yönüyle belgesel filmler, geleneksel tarih yazımında kendine pek fazla yer bulamayan insan unsurunu, sıradan insanların olaylara bakış açısını yansıtan oldukça yararlı birer kaynak görünümü almakta ve bir tür sözlü tarih belgesi olmaktadır (Akkuş, 2007: 99). Bu belgesellerin görsel ders malzemesi olarak kullanılması ise etkisini daha da derinleştirme özelliğine sahiptir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin ders kitaplarının yerine işitsel-görsel medya, kaynak ve belgeleri daha fazla tercih ettiklerini ve etkilendiklerini ortaya koymaktadır (Jensen, 2003: 83-100). Bu bağlamda belgeseller, tarihsel filmler ve tartışma programları gibi ürünlerle bireyin tarih bilincini etkilemede önemli bir rol oynamaktadır (Kaya, 2005: 110).

"Sözlü tarih belgeseli", yakın tarihte yaşanan olayları, yüz yüze görüşülen bireylerin tanıklıklarıyla toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan ele almayı amaçlayan belgesel türü olarak tanımlanabilir. Bu tür belgesellerin tarih yazımına öncelikli katkısı ise bireylerin tarihsel olaylara ya da olgulara ait tanıklıklarını görüntü yoluyla kaydetmek ve bir arşiv oluşturmaktır. Bu arşiv, sözlü tarihçinin ilgi alanına bağlı olarak belirli bir dönem üzerine olabileceği gibi, seçilmiş bir özel konu hakkında da olabilir.

Sözlü tarih belgesellerinin bu işlevi son derece önemlidir ve sözlü tarihe yöneltilen eleştirilerin temel gerekçelerinden birini ortadan kaldırıcı bir niteliğe sahiptir. Çünkü başlangıçta tarih yazıcılarının sözlü tarihe uzak durmalarının başlıca nedenlerinden biri, sözlü tarih yöntemiyle elde edilen bilgilere ulaşmak ve onları denetlemek imkânının olmayışı eleştirisiydi; oysa yazılı kaynaklar kanıtlanabilirlik özelliğine sahiptiler (Counce, 2001: 17).

Ayrıca, yayınlanmamış sözlü tarih belgesinin inandırıcılığı da sorgulanmaya açıldı. Bu nedenle söz konusu eksiklik, bilimsel çalışmalar bağlamında, görüşme tutanaklarının görüşme yapılan kaynaklara imzalatılması yoluyla aşılmaya çalışılıyordu. İşte, sözlü belgeselcilik yöntemi görüntülü kayıt esasına dayanması ve arşivlenme imkânının bulunmasından dolayı, bu sakıncaları büyük oranda ortadan kaldırma niteliğine sahiptir. Bunun yanında yazıya aktarılmış kişisel anılara göre bazı önemli avantajları da vardır.

İletişim bağlamında söz, anlamı göndericiden alıcıya en doyurucu ve kesintisiz ileten unsurdur. Vurgu, tonlama, jest ve mimikler anlamın oluşumuna katkıda bulunurlar ve bunların yazı ile ifadesi mümkün değildir (Üçüncü, 2004: 1). Sözlü tarih belgeselciliğinin görüntülü kayıt esasına dayanması sözün anlamının ortaya çıkışını daha güçlü kılacaktır. Bu durum, çalışmaya özel bir değer katar (Ersoy, 2004: 108) ve önemli analiz imkânları sunar. Oysa yazılı metin doğası gereği durağandır. Konuşmacının sözleri, sesinin özelliği ve niteliği (yüz ifadeleri ve el kol hareketleri vs) yazıdaki kelimelerden anlaşılmaz (Sözen 1999: 36'dan aktaran Ersoy, 2004:109).

Görüntülü kaydın avantajlarından bir diğeri, anlatıcının rızasını daha belirgin kılışdır. Artık birçok ülkede illegal kabul edilen gizli çekimler istisna edilirse, anlatıcı, kayıttan haberli şekilde konuşmaktadır, dolayısıyla söylediklerinin sahibidir. Ayrıca, belgesel çekimlerinde bir çekim ekibi söz konusudur. Bu da anlatılanla ilgili tanık sayısının çoğalması demektir. Buna ek olarak, kamera kaydı anlatıcıda, söylediklerinin geniş kitlelere ulaşabileceği ve konuyu bilen başkaları tarafından değerlendirilebileceği algısını oluşturacağından olayların mümkün olduğunca gerçeğe bağlı aktarılmasını sağlayacaktır.

Bir diğer farklılık da görsellikle desteklenen sözlü anlatımın, dilbilgisine gerek kalmadan anlamın belirlenmesine yardımcı olma özelliğine sahip olmasıdır. Aynı şekilde, yazılı ifadede anlam dilin kendisinde yoğunlaşırken, sözlü anlatımda anlam bağlamdan doğmaktadır (Ong 2011: 122).

Burada, akla gelebilecek temel sorulardan biri, program yapımcısının anlatıcılara ne ölçüde sadık kalacağıdır. Doğası gereği bir film, bir bütünün yalnızca bir parçasını gösterir, izleyiciye sunulandan daha fazlasını dışarıda bırakır (Foss, 2009: 45). Yapımcının bu seçme işinde, anlatılanların özüne

sadık kalması, dışarıda bırakılanların ana düşünceyi değiştirecek bir nitelikte olmaması önemlidir. Ancak, sözlü tarih çalışmalarına konu edilmek üzere "ham kaset"lerin saklanması, yapımcının seçiminde ortaya çıkabilecek temel sorunları ortadan kaldırıcı bir etkidir (Counce, 2001: 173-174).

Burada altı çizilmesi gereken en önemli hususlardan birisi ise, sözlü tarih belgesellerinin bilimsel araştırma yöntem ve araçlarına dayanarak hazırlanmasıdır.

İzlenmesi Gereken Yöntemler

Sözlü tarih belgesellerinin hazırlanmasında bilgi toplama ve ön araştırma hayati bir öneme sahiptir. Belgeselin konusunu ve "belgesini" oluşturacak insanların bulunması, seçilmesi ve görüşmenin nerede, nasıl yapılacağına organize edilmesi çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Belgesel yapımcısının, bunun dışında, çekim planlamalarını yapma, düzenleme ve yürütme zorunluluğu da vardır. Daha da önemlisi, sözlü tarih belgeseli hazırlayan kişi konuşacağı insanlarla kişisel bir ilişki kurmak zorundadır. Böylece tarih araştırmasına tarihçilerin çoğunun sahip olmadığı bir unsur eklenir (Counce, 2001: 130). Yalnızca unutulmaması gereken, en küçük bir projenin bile ciddiye alındığında daha iyi yürüyeceği gerçeğidir. Unutulmaması gereken bir başka husus da sözlü tarih belgeseli için yapılan çekimlerde program hazırlayıcısının görüşmeyi belli bir amaç için yönlendirmeye çalışmaması, anlatımın bütünlüğünü bozucu müdahalelerden kaçınması ve anlamlı, derinleştirici ve etkin bir şekilde soru sorması gereğidir.

Bir sözlü tarih belgeseli hazırlamada izlenmesi gereken yöntemler ise şu şekilde sınıflandırılabilir:

Ön Hazırlık Aşaması

Sözlü belgesel film hazırlamada başta gelen kural, diğer belgesel çalışmalarında da olduğu gibi (Miller, 1993: 306), ana düşünceyi, yani filmin ne hakkında olacağını ortaya koyan bir temel ifade ya da varsayımın belirlenmesidir. Bu son derece önemlidir. Bundan sonra ne olacağı, konuya nasıl yaklaşılacağı, anlatıcıya sorulacak soruların niteliği vb. hususları büyük

ölçüde bu ana düşünce belirleyecektir. Ancak sözlü belgeselciliğin doğası gereği, bu ana düşüncenin somutlaştırılacağı ilk aşama konuyla ve görüşülecek kişiyle ilgili bilgi edinme aşamasıdır. Bunun için de okuyarak, ön araştırma yaparak mümkün olduğunca çok bilgi edinilmesi ve gerekli görüldüğünde bir ön görüşmenin yapılması oldukça yararlı olacaktır (Thompson, 1999: 173). Ön görüşme kaydedilecekse, "pilot çekim" yerine, "genel bilgi toplama görüşmesi" şeklinde gerçekleştirilmesi ve bunun anlatıcıya açık olarak ifade edilmesi gereklidir. Aksi takdirde anlatıcının, asıl çekimde, daha önce dile getirdiğini düşünerek, kimi temel konuları atlaması mümkündür. Bu aşamada yerine getirilmesi gereken bir başka önemli husus da görüşülecek kişi/kişilerle, gerçekleştirilecek proje arasındaki ilişkiyi mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde tanımlamaya çalışmaktır (Kyvig ve Marty, 2011: 76).

Ön hazırlıkların tamamlanmasından sonra sıra, görüşme sorularının hazırlanması, anlatıcılarla nasıl görüşüleceği gibi konuların belirlenmesine gelecektir. Burada göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, görüşmenin ana iskeletini belirleyecek temel soruların önceden dikkatlice hazırlanmış olmasıdır. Bu da belgeselde odaklanması planlanan temel düşüncenin açık olarak belirlenmesiyle yakından ilintilidir. Yine, soruların uzun uzadıya yazılması yerine çabucak soru oluşturabilecek kısa ifadelerle not edilmesi görüşmenin akıcılığını ve sağlıklı olmasını temin edecektir. Soruların açık uçlu olması da önemlidir. "Evet" ya da "hayır" şeklinde özetlenebilecek sorular sorulması anlatımı darlaştıracak, derinlikten yoksun kılacaktır. Bunların yanı sıra sorulacak sorular arasına -varsa- diğer anlatıcılardan elde edilen bilgilerin teyidine yönelik soruların da katılması daha sağlıklı bir sonuç elde etmek açısından yararlı olacaktır.

Çekim Aşaması

Bir sözlü tarih belgeseli için en önemli aşama, kuşkusuz, çekim aşamasıdır. Filmi oluşturacak her türlü bilgi ve "malzeme" bu aşamada elde edilecektir. Ayrıca, ön hazırlık aşamasında nasıl bir çalışma yapılmış olursa olunsun, elde edilecek hâsılayı çekim aşamasında yaşananlar belirleyecektir. Çekime hazırlanırken dikkat edilmesi gereken ilk konu, mümkün

olduğunca anlatıcının kendini yabancı hissetmeyeceği bir ortam hazırlamaya çalışmaktır. Gereksiz teknik detayların ön plana çıkacağı ve anlatıcıyı rahatsızlığa sevk edecek bir ortam görüşmeyi olumsuz etkileyecektir. Bu bağlamda görüşmenin yapılabileceği en iyi yer, anlatıcının mekânıdır. Onun yabancı olduğu yerlerde yapılacak görüşmeler "daha ziyade belleğin başka kısımlarını harekete geçirecek" ve anlatımın doğallığını etkileyecektir (Thompson, 1999: 181).

Aynı şekilde, anlatıcının dikkatini kamera ve kullanılıyorsa ışık vb. teknik malzemeden uzaklaştırmak da son derece önemlidir. Bunun en iyi yolu da anlatıcı ile kurulacak sağlıklı bir iletişimden geçmektedir.³ Çekim seti oluşturulurken, görüşmeyi bölebilecek, dikkati dağıtabilecek etkenleri ortadan kaldıracak önlemleri almak gereklidir. Setin trafik ya da çevre gürültüsünden etkilenmeyecek bir yere kurulması, ev ve cep telefonları, televizyon vb. cihazların kapatılması, şayet çekim bir evde yapılıyorsa çekim yapılan odaya giriş çıkışların engellenmesi, bu konuda akla gelen önlemlerden bazılarıdır.

Sözlü tarih çalışmalarında, önemli bir tartışma konusu anlatıcı ile yalnız başına mı, yoksa kendi ailesinden/çevresinden başkalarının yanında mı görüşülmesinin daha iyi olacağıdır. Thompson, bu soruya "hemen her zaman en iyisi görüşülen kişiyle yalnız olmaktır" şeklinde cevap vermektedir (Thompson, 1999: 181). Ona göre, böyle bir durum tam bir güven ortamı sağlayacak, açık kalpli bir konuşmaya zemin hazırlayacaktır. Yine, görüşme sırasında anlatıcı dışında tanıdık başka biri ya da birilerinin olması toplum tarafından kabul edilebilir bir tanıklığa "içten içe bir baskı" oluşturacaktır. Fakat bu durum, her zaman için bütünüyle dezavantaj da oluşturmaz (Counce, 2001:152). Çünkü ortamda bulunacak başka kişiler, özellikle konunun diğer

³ "Son Tanıklar: Milli Mücadele" belgeselinin çekimleri sırasında, şöyle bir tutumla karşılaşılmıştır. Anadolu'nun birçok farklı yerinde, özellikle yaşlı kadınlar, fotoğraf makinesi ile fotoğraflarının çekilmesine izin vermezken, çok rahat bir şekilde kamera karşısına geçerek soruları cevaplandırmışlardır. Kültürel algı bakımında oldukça dikkat çekici bu davranışın temel nedeninin "fotoğraf çekirmenin" iyi olmadığına dayanan söylemin zihinlerde kalıplaşmış bir inanış hâline gelmesi olduğu söylenebilir. Buna karşın, görüntüyü hareketli kaydetmesine rağmen, bu yaşlı insanların hayatlarında hiç kamera görmemiş olmaları, aynı olumsuz tutumun niçin kameraya karşı gösterilmediğini açıklayıcı bir etken olarak değerlendirilebilir.

tanıkları, verilen bilgilerde can alıcı düzeltmeler yapma imkânı sağlayabilirler.

Aslında, anlatıcı ile görüşmenin nasıl olmasını gerektiğini belirleyecek olan görüşülen konunun niteliğidir denilebilir. Şayet anlatılanlar, "mahremiyet" dışı, o sırada ortamda bulunan kişileri doğrudan ilgilendirmeyen ve öznel değer taşımayan konular ise başka kişilerin bulunması, anlatımı daha da etkili kılacak, anlatılanların doğruluk derecesini arttırıcı bir işlev görecektir. Mahremiyet nitelikli konular da ise, anlatıcının yalnız olması konuyu gündeme getirme ve genişletmesini sağlaması bakımından daha uygun bir ortam oluşturacaktır.

Anlatıcı ile görüşme kaydına başladıktan sonra yapılacak ilk iş onun kendini psikolojik olarak da rahat hissetmesini sağlamaktır. Eğitim düzeyine bağlı olmaksızın, kamera karşısında ilk kez konuşan birçok insanın önemli bir gerginlik yaşadığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle kayıt başladıktan sonra, birkaç dakikalığına da olsa, görüşme yapılan kişiyle konuyla doğrudan bağlantısı olmayan, onun gerginliğini giderecek konularda sohbet etmek önemlidir (Kyvig ve Marty, 2011: 77). Bu, "kamera etkisi"ni ortadan kaldıran, en azından azaltan bir unsur olacaktır. Burada altı ısrarla çizilmesi gereken husus, bu konuşmanın kamera kayda girdikten sonra yapılmasıdır. Ön sohbetten sonra kamerayı hatırlatacak bir davranışta bulunmak, önceki çabanın boşa çıkmasına neden olabilmektedir.

Çekimin başlangıcında, mutlaka, görüşülen kişiyle ilgili kişisel bilgiler de kaydedilmelidir. Her ne kadar ön görüşme ya da çekim öncesi/sonrası not edilse de, bu bilgilerin çekim malzemesi üzerinde bulunması son derece yararlı olacaktır. Öncelikle ilgili kişinin kendi ağzından çıktığı için, sonradan yaşanabilecek tereddüt ve karışıkları engelleyecektir. Aynı zamanda, özellikle çok sayıda ve zamana yayılan görüşmelerde tutulan notların karışması ya da kaybolması durumunda yararlı olacak, kurgu aşamasında gecikmeleri ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle kayda girildikten hemen sonra görüşmenin yeri, tarihi belirtilmeli, anlatıcıya, adı, doğum tarihi ve yeri, mesleği, eğitim durumu vb. hakkında sorular yöneltilerek kayda geçmesi sağlanmalıdır.

Görüşme başladıktan sonra soru soranın nasıl bir tutum takınacağı da önemlidir. İlk söylenmesi gereken, sözlü tarih görüşmesinin bir açık oturum

ya da münazara olmadığıdır. Amaç, karşıdaki kişinin bir olay ya da olguyla ilgili kişisel tanıklığını kaydetmektir. Bu nedenle, kendi düşüncelerini işin içine katmak yerine sadece konuşmanın akışını sağlayıcı jest ve mimiklerde bulunulmalı, bilgili olunduğunu gösterme güdüsüyle hareket edilmemelidir (Thompson, 1999: 185). Aynı şekilde, o anda zihinde yeni bir soru canlandığı ya da anlatıcı planlanan sorunun çerçevesi dışına çıktığı için, anlatılmakta olan ilgi çekici bir öykü yarıda kesilmemelidir. Bu takdirde çok değerli bir anı elden gidebilir. Bunun yerine, anlatım tamamlandıktan sonra, anlatıcı yeniden konunun değiştiği yere yöneltilmelidir. Görüşme sırasında ise anlatıcının sözleri olur olmaz şekilde kesilmemeli, soru soran olarak mümkün olduğunca geri planda kalınmalıdır (Kyvig ve Marty, 2011: 78-79). Yine, saha çalışmaları sırasında gözlemlenen önemli hususlardan bir başkası da dinlemenin ne derece önemli olduğudur. Bu, muhataba değer verildiğini göstererek, anlatımın daha içten olmasını sağlamakta, anlatıcının dikkatinin dağılmasını önlemektedir.

Çekim Sonrası

Sözlü tarih belgeseli hazırlamanın son aşaması olan çekim sonrası da oldukça önemlidir. Tarihi "inşa aşaması" asıl bundan sonra başlayacaktır (Thompson, 1999: 191). Bu aşamada öncelikle yapılması gereken, çekim malzemesinin (bant, kaset, hafıza kartı, harici bellek vb.) çok özenli bir şekilde tasnif edilmesi ve etiketlenmesidir. Ardından sıra kayıt malzemesinin erişilebilir/yararlanılabilir bir hâle getirilmesine gelir. Her bir malzemenin üzerine görüşülen kişi/kişilerin adlarının, görüşme yeri ve tarihinin yazılması atılması gereken ilk adımdır.

Çekim sonrasının önemli işlerinden bir diğeri de görüşmelerin, belirli aralıklarla zaman kodlaması (time-code) yapılarak deşifre edilmesidir. Bunun iki yönlü önemi vardır. Birincisi, teknik açıdan kurguda sağlayacağı büyük kolaylıktır. Sözlü tarih açısından asıl değer taşıyan yönü ise, sonraki çalışmalara ve araştırmacılara sağlayacağı yararlıdır. Böylece, araştırmacılar -ya da aynı malzemeyi farklı bir açıdan değerlendirmek isteyen diğer belgeselciler- ilgilendikleri konulara daha rahat ulaşabilecek, gereksiz ve zahmetli bir emek

harcamaktan kurtulmuş olacaktırlar. Bu yapılmaz, sözlü tarih kayıtlarının yer aldığı kaset/bantlar bir kenarda kendi kaderlerine terk edilirse, yalnızca, belgeselde kullanılan materyaller olarak kalmaya mahkûm olacaktırlar (Caunce, 2001: 174 ve 189). Bu durumda, belgesellerin sözlü tarihe sağlaması beklenen katkılar önemli ölçüde ortadan kalkacağı açıktır.

Son olarak, elde edilen malzemenin sözlü tarih belgeselinde değerlendirilmesi konusunda şunu söylemek mümkündür: Kurmaca olmayan bir filmin de dramatik bir çatısı yani başlangıç, gelişim ve sonuç bölümleri vardır (Miller, 1993: 308) ve bunun için görüşmeler, saptanan temel düşünce etrafında yeniden gözden geçirilmeli ve hangi temaların nasıl sıralanacağı belirlenmelidir. Ancak bunu yaparken amaç-araç dengesinin gözetilmesi, gerçeğin tahrif edilmemesi ve anlatım bütünlüğünün ortadan kaldırılmaması gerekir. Film dilinin farklılığından dolayı bu zor olsa da, belgeselci, temel görevinin gerçeği sergilemek olduğunu unutmamalı ve buna göre hareket etmelidir.

Sonuç

Sözlü tarih, tarih yazımında elde ettiği yeri her geçen gün daha da güçlendirmekte ve bir tür saha araştırması yöntemi olarak bilimsel etkinliğini artırmaktadır. Bunda; gelişen teknolojiyle paralel olarak, yazılı ve kalıtsal belgeye dayalı tarih anlayışının bazı zafiyetlerinin ortaya çıkması, aynı zamanda aile ve mekânın merkez olduğu insan odaklı tarihe ilginin çoğalmasının büyük bir rolü vardır.

Sözlü tarihin en önemli özelliği, yakın zamana ait tanıklıkların kaydedilmesini mümkün kılmasıdır. Bir tarih inşa aracı yöntemi olmasının yanı sıra yazılı kaynakların daha iyi anlaşılabilmesi, çeşitli nedenlerle yazılı belgelere geçmemiş/geçememiş hususların ortaya çıkarılması, benzer konuya farklı tanıklıklarla bakılabilmesi gibi birçok imkân da sunmaktadır.

Sinema sanatının bir dalı olan belgesel filmin ise sözlü tarih yöntemine önemli katkılar sunma potansiyeli bulunmaktadır. Tanıklığı, tanığın kimliği, yaşadığı mekân, sosyal ortam, ifade biçimi vb. birçok özelliğiyle belgelemekte, görsel olarak kalıcılaştırmaktadır. Bu belgesel türünün, kaynağın güvenilirliğini

pekiştirme bağlamında da çeşitli üstünlükleri vardır. Söylenen her söz duyulabilir, her mimik ve jest görülebilir. Bu ise yazılı metinde olmayan önemli bir avantajı araştırmacının önüne koymak demektir. Ayrıca çekimler sırasında, kendileriyle görüşülen tanıkların ellerinde bulunan değerli birçok yazılı belgenin gün ışığına çıkarılması, görüntülenmesi ve kalıcılaştırılarak yaygınlaştırılması da mümkün olmaktadır.

Öte yandan günümüz belgeselcileri, her geçen gün sözlü tarihe daha çok eğilim göstermekte, görselliğin gücünden yararlanarak, bireysel tanıklıklardan genel tarih yazımına katkıda bulunabilecek bir çok çıktı ortaya koymaktadırlar. Böylece, belgesel filmcilikle sözlü tarih yönteminin buluşması hem bir sanat olarak belgeselciliğe hem de bu yöntemin yaygınlaşması ve kalıcılığının güçlendirilmesi bağlamında sözel tarihçiliğe önemli katkılar sunmaktadır.

Ancak, karşılaşılan temel sorunların başında, sözlü tarih belgeselleri için yapılan görüşmelerin "ham" olarak tarihçilerin istifadesine sunulmaması gelmektedir. Belgesellerde, genellikle, elde edilen malzemenin çok küçük bir kısmı kullanılabilmekte, kalanıysa ya arşiv dolaplarında tozlanmaya bırakılmakta ya da silinerek ortadan kaldırılmaktadır. Bu sorunun aşılması iki yöntem arasındaki işbirliğini daha da güçlendirecektir.

Son olarak ifade edilmesi gereken önemli bir husus da sözlü tarih belgeseli hazırlanırken bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanılması zorunluluğudur. Aksi takdirde, elde edilen bilgi popüler bir program malzemesinden öteye geçememe tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle, belgeselcilerle bilim adamları daha yakın bir işbirliği içinde olmalı, sözlü tarih belgeseli hazırlamanın üstünlükleri en iyi biçimde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Adalı, Bilgin (1986) *Belgesel Sinema: Belgesel Sinemanın Doğuşu*, İngiliz Belge Okulu ve Türk Belgesel Sineması, İstanbul: Hil Yayın
- Akkuş, Zekerya (2007) *Tarih Öğretiminde Edebî Ürünlerin Kullanımının Öğrenci Başarısına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Altınay, Ayşe Gül ve Çetin Fethiye (2010) *Torunlar*, 2. Bs., İstanbul: Metis Yayınları
- Anderson, Benedict (1995) *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, 2. Bs., İstanbul: Metis Yayınları
- Ayça, Engin (2008) "Belgesel Filmlerde Yaratıcılık", *Belgesel Sinema Dergisi*, (35-42)
- Carlsson, Terje (2010), *Israel vs. Israel (Belgesel Film)*, İsveç, (58 dakika)
- Counce, Stephan (2001) *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Collingwood, R(obin) G(eorge) (2000) *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, William Debbs (haz.), Çev. Erol Özvar, İstanbul: Ayışığı Kitapları
- Ekici, Metin (2004) "Somut Olmayan Kültürel Miras Neden ve Nasıl Korunmalı ve Nasıl Müzelenmeli: Sorunlar, Çözümler, Ülkelerden Örnekler", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri*, M. Öcal Oğuz, Tuba Saltık Özkan (haz.) içinde, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, (57-66)
- Ersoy, Ruhi (2004) "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler", *Milli Folklor Dergisi*, 61, (102-110)
- Gökberk, Fatih (2004) "Son Tanıklar Hakkında", *Türk Yurdu Dergisi*, 199, (73-76)
- Foss, Bob (2009) *Sinema ve Televizyonda Anlatım Teknikleri ve Dramaturji*, Çev. Mustafa K. Gerçeker, İstanbul: Hayalbaz Kitap
- Iggers, Georg (G.) (2003) "20. Yüzyılda Tarih Yazımı", *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Çev. Nurettin Elhüseyni içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (1-17)
- Iggers, Georg G. (2011) *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci*

Yüzyılda Tarih Yazımı, Çev. Gül Çağalı Güven, 4. Bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Işıksoy, Süheyla (2010) *Geleneksel Yozgat Evlerinde Yaşam ve Anlam: Evin Sözlü Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Jensen, Bernard Eric (2003) "Okullarda ve Genel Olarak Toplumda Tarih: Tarih Öğretiminde Tarihsellik Üzerine Düşünceler", *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Çev. Nurettin Elhüseyni, içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (83-101)

Kaya, Ramazan (2005) *Öğrencilerin Tarih Sunum Araçlarına Yaklaşımı: Erzurum Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kutay, Uğur (2008) "Belgesel'de Felsefi Bir Sorun Olarak Gerçeklik", *Belgesel Sinema Dergisi*, (24-34)

Kywig, David E. ve Marty, Myron A. (2011) *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çev. Nalan Özsoy, 2. Bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Miller, William (1993) *Anlatı Filmleri ve Televizyon İçin Senaryo Yazımı*, Çev. Yılmaz Büyükerşen vd., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Neville, Ralph (1911) *London Clubs: Their History and Tresures*, London: Chatto Publication

Neyzi, Leyla (2011) *Ben Kimim: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, 4. Bs., İstanbul: İletişim Yayınları

Ong, Walter J. (2010) *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, 5. Bs., İstanbul: Metis Yayınları

Ortaylı, İlber (1995) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3. Bs., İstanbul: Hil Yayın

Öngören, Mahmut Tali (2007) "Belgeselsiz Bellek Olur mu?", *Belgesel Sinema Dergisi*, (157-159)

Özön, Nijat (1985), *Sinema, Uygulayımı-Sanatı-Tarihi*, İstanbul: Hil Yayın

Öztürk, Serdar (2005) *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar: 1930-1945*, İstanbul: Kırmızı Yayınları

Pertan, Ersin (2007) "Tarih Belgeselcilerin Kurgularından Oluşacak",

- Belgesel Sinema Dergisi, (151)
- Peters, John Durham (1995) "Historical Tensions in the Concept of Public Opinion", Public Opinion and the Communication of Consent, Theodore L. Glasser, Charles T. Salmon (der.) içinde, New York: The Guilford Publications
- Rıza, Enis (2007) "Sözlü Tarih ve Belgesel Sinema: Tarihin Sivil Olarak Kavranması", Belgesel Sinema Dergisi, (72-77)
- Thompson, Paul (1978) The Voice of the Past: Oral History, Oxford: Oxford University Press
- Thompson, Paul (1999) Geçmişin Sesi Sözlü Tarih, Çev. Şehnaz Layikel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Togan, A. Zeki Velidî (1985) Tarihte Usûl, 4. Bs., İstanbul: Enderun Kitabevi
- Tosh, John (2008) Tarihin Peşinde, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TRT (2011) 2011 Belgesel Ödülleri Katalog, (Ankara): TRT Yayınları
- Tülücü, Süleyman (2005) "Meddah, Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri Üzerine Bazı Notlar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24, (1-14)
- Türküne, Mümtaz'er (1994) Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, 2. Bs., İstanbul: İletişim Yayınları
- Ulutak, Nazmi (2007) "Bir Sözlü Tarih Denemesi", Belgesel Sinema Dergisi, (65-71)
- Üçüncü, Kemal (2004) "Sözlü Kültür/Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi", Bilig, 28 (1-29)